

ทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์

ผ้าตีนจกแม่แจ่ม

(1) เลขที่คำขอ	48100008	ทะเบียนเลขที่	สช 50100015
(2) วันที่ยื่นคำขอ	4 สิงหาคม 2548	วันที่ขึ้นทะเบียน	4 สิงหาคม 2548
(3) ผู้ขอขึ้นทะเบียน	จังหวัดเชียงใหม่		
ที่อยู่	ศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่ ถนนโชตนา ตำบลช้างเผือก อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่		
(4) รายการสินค้า	ผ้าตีนจก		

(5) คุณภาพ ชื่อเสียง คุณสมบัติ หรือคุณลักษณะเฉพาะของสินค้า

คำนิยาม

ผ้าตีนจกแม่แจ่ม หมายถึง ผ้าฝ้ายหรือผ้าไหมที่ทอและจกด้วยมืออย่างปราณีตตามกรรมวิธีการทอและการจกแบบดั้งเดิมที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นมรดกทางหัตถกรรมที่ถ่ายทอดสืบกันมาและผลิตในแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ทำให้เกิดเป็นผ้าที่มีลวดลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น

ลักษณะของสินค้า

(1) ประเภทของผ้า

- ผ้าจก เป็นผ้าฝ้ายหรือผ้าไหมที่ทอจกจกด้วยมือ
- ผ้าขึ้น ประกอบด้วยเอวขึ้น ตัวขึ้น และตีนจก โดยเอวขึ้น มี 2 ชั้น คือ สีขาว กว้างประมาณ 5 นิ้ว สีแดง กว้างประมาณ 2 นิ้วครึ่ง ตัวขึ้นเป็นชิ้นลายขวางและตีนจก คือผ้าจกเป็นส่วนที่ใช้เป็นเชิงขึ้น

(2) ลักษณะทางกายภาพ

- ผ้าฝ้ายหรือผ้าไหมที่ทอจกจกด้วยมือได้แน่นเรียบ เก็บปมด้ายเรียบร้อยสวยงาม ลวดลายทั้งด้านนอกและด้านในคล้ายกัน สามารถใช้ได้ทั้งสองด้าน
- ลวดลายหลักมี 16 ลาย คือ หละกอนหลวง หละกอนกลาง (หละกอนกำ) เจียงแสนหลวง ชั้นเสี้ยนสำ หงส์บี หงส์ปล่อย หละกอนน้อย โคมหัวหมอน โคมรูปนก (โคมฮูปนก) นกนอนกุม (นกนอนกุม) นาคกุม (นาคกุม) นกกุม (นกกุม) ชั้นแหวอู ชั้นสามแหวอู เจียงแสนน้อย และกุดขอเบ็ด โดยมีโครงสร้างประกอบด้วย ขอไล่ ห้องนกหรือห้องกุด ชั้น โคม หางสะเปา
- เส้นพุ่งพิเศษอาจเป็นฝ้าย ไหม หรือด้ายเงินด้ายทอง

กระบวนการผลิต

เส้นด้าย

- (1) กรณีผลิตเส้นฝ้ายเองในพื้นที่
 - (1.1) การปลูกฝ้าย การดูแลรักษาให้ปฏิบัติตามหลักวิชาการ
 - (1.2) กระบวนการทำฝ้ายให้เป็นเส้นใยที่พร้อมสำหรับการทอ ให้ปฏิบัติตามหลักวิชาการ เพื่อให้ได้เส้นฝ้ายคุณภาพดี
 - (1.3) การย้อมสี ใช้สีธรรมชาติ หรือสีสังเคราะห์ที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

(2) กรณีซื้อเส้นฝ้ายหรือเส้นไหมนอกพื้นที่

(2.1) คัดเลือกเส้นฝ้ายหรือเส้นไหมให้ได้มาตรฐานตามลักษณะของเส้นยืน และเส้นพุ่ง

(2.2) คัดเลือกเส้นฝ้ายหรือเส้นไหมหรือด้ายเงินด้ายทองที่ใช้เป็นเส้นพุ่งพิเศษให้เหมาะสมกับการจัก

การทอและการจัก

(1) การเตรียมอุปกรณ์การทอและจัก

(1.1) กี่ เป็นกี่ปั้นเมืองโครงสร้างไม้เนื้อแข็ง ติดตั้งอุปกรณ์ที่ใช้ในการทอให้ครบถ้วน เช่น ไม้ม้วนผ้า เป็นต้น

(1.2) พืม เป็นอุปกรณ์หลักที่จัดเรียงเส้นด้ายในแนวยืนและใช้เป็นเครื่องมือในการกระแทกให้เส้นด้ายยึดติดแน่นเป็นเนื้อเดียวกัน จะติดอยู่กับส่วนที่เรียกว่าขอบพืม ซึ่งติดอยู่กับกึ่งทอผ้า

(1.3) กระจวย ใช้สำหรับใส่หลอดด้ายซึ่งนำไปเป็นพุ่งขวางกับเส้นยืน

(1.4) พะขอ ใช้สำหรับจัดเรียงเส้นด้าย (หัวน) ให้ได้ความกว้างยาวตามต้องการ

(1.5) บะกวก เป็นอุปกรณ์ที่ใช้กรอเส้นด้ายก่อนนำไปหัวนหรือพันใส่หลอดหรือพะขอ

(1.6) ขนหนู ใช้ในการทอเส้นด้ายที่ขึงในกึ่ง (ทูก) ให้เรียงอย่างเป็นระเบียบง่ายต่อการทอและทำให้ผืนผ้าเรียบสวยงาม

(1.7) ขนเม่นหรือเหล็กแหลม เป็นอุปกรณ์ที่ใช้ในการจกลดตาย

(2) วิธีการทอและจัก

(2.1) เป็นกรรมวิธี 2 อย่างพร้อมกัน คือ ทอ และจกลดตายที่มีลักษณะพิเศษ

(2.2) ติดตั้งอุปกรณ์ให้พร้อมสำหรับการทอและจัก พร้อมเตรียมเส้นยืน เส้นพุ่ง และเส้นพุ่งพิเศษ

(2.3) การทอธรรมดาโดยการเหยียบไม้ที่ผูกติดตะกอ เส้นยืนจะถูกแยกออก และเกิดช่องว่างให้สอดกระจวยด้ายพุ่งผ่านได้ เมื่อพุ่งกระจวยแล้วต้องกระทบพืมเสมอเพื่อให้ด้ายพุ่งแนบติดกัน หรือทอพิเศษด้วยกระจวย 2 ตัว บรรจุด้ายตัวละครสี พุ่งเข้าหากันตรงกลาง แล้วไขว้เส้นด้ายกันก่อนพุ่งกลับ เมื่อพุ่งกระจวยแล้วให้กระทบพืมเสมอ เมื่อทอได้ผ้าความยาวช่วงหนึ่งจะเริ่มทำการจก

(2.4) การจก ใช้ขนเม่นหรือเหล็กแหลมควักเส้นด้ายเส้นยืนตามแต่ลดตายในแต่ละแถว และสอดด้วยเส้นพุ่งพิเศษที่เตรียมไว้ ซึ่งผู้ทอใช้สอดสลับสีได้หลากสีตามภูมิปัญญา ความชำนาญ และจินตนาการที่เกิดจากธรรมชาติโดยรอบ เป็นการจกลดตายที่ค่อนข้างถี่แน่น

(2.5) เมื่อจกครบแถว ให้พุ่งกระจวย 1 ครั้ง แล้วกระทบพืม

(2.6) เป็นการจกแบบ “ คว่ำลายลง ” คือ จกจากด้านหลังของผ้า และใช้วิธีการผูกเก็บปมเส้นพุ่งพิเศษด้านบน โดยต้องผูกเก็บเส้นด้ายเรียบร้อยเป็นระเบียบสวยงาม ไม่มีเส้นด้ายไขว้ไปมา

(2.7) เมื่อทอและจกเสร็จและนำออกจากอุปกรณ์ ผ้าที่ได้ต้องมีลดตายแน่นเรียบ คล้ายกันทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ใช้ได้ทั้งสองด้าน และเมื่อขยี้ด้วยมือตรงลดตายก็ไม่ขาดหรือหลุดลุ่ย

(6) ความสัมพันธ์ระหว่างสินค้ากับแหล่งภูมิศาสตร์

ลักษณะภูมิประเทศ

แม่แจ่ม เป็นอำเภอเล็ก ๆ เจียบสงบอยู่กลางหุบเขาใกล้ดอยอินทนนท์ ซึ่งเป็นภูเขาที่สูงที่สุดในประเทศไทย มีแม่น้ำไหลผ่านหลายสาย เช่น แม่แจ่ม แม่แรก แม่ปาน แม่หลุ แม่เม็ง แม่ศึก แม่อวม ฯลฯ สมัยก่อนน้ำแม่แจ่มไหลผ่านบ้านอาฮาม เมื่อหน้าน้ำหลากตลิ่งพัง ชาวบ้านบางส่วนจึงอพยพไปอยู่บ้านทัพ ต่อมาน้ำแม่แจ่มเปลี่ยนสาย

ทำให้น้ำท่วมแม่ทัพ ชาวบ้านส่วนหนึ่งจึงย้ายไปอยู่บ้านไร่ บ้านท้องผาย บ้านห้วยริน บ้านแม่ปาน บ้านห้วยไทร บ้านนาเรื่อน บ้านป่าแฉง และบ้านสองธาร ชุมชนในหมู่บ้านเหล่านี้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาให้คนรุ่นหลัง ได้ตระหนักถึงความวิริยะและอุตสาหะ ในการสร้างสรรค์ผ้าตีนจกแม่แจ่มซึ่งเป็นงานหัตถกรรมที่ปราณีต สวยงาม และมีเอกลักษณ์ ดังคำขวัญของอำเภอแม่แจ่มว่า เทียบอน้ำแร่ ล่องแพน้ำแจ่ม พักแรมน้ำตก ผ้าตีนจกยอดน้ำมือ

ประวัติความเป็นมา

จุดกำเนิดผ้าตีนจกแม่แจ่มที่สืบค้นได้อยู่ที่ บ้านอาฮาม หมู่ที่ 4 ตำบลท่าผา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นหมู่บ้านเจ้าพญาผู้ปกครองเมืองแจ่ม คือ พญาเชื่อนแก้ว และพญาไจย ตระกูลช่างทอตีนจกสืบเชื้อสายมาจากพญาเชื่อนแก้ว พญาไจย และวงศ์วานที่ได้อพยพเข้ามาอยู่แม่แจ่ม เชื้อสายช่างทอตีนจกไม่ว่าจะสืบทอดทางพ่อหรือทางแม่จะทอผ้าตีนจกลายโบราณได้สวยงามรวมทั้งการให้สีสันทตามความพอใจของตน นอกจากนี้ผ้าตีนจกมีปรากฏลวดลายในภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดป่าแดด อำเภอแม่แจ่ม ด้วย

ในอดีต ผ้าตีนจกแม่แจ่มที่ทอด้วยดินเงินดินทองจะผลิตขึ้นเพื่อส่งส่วยเจ้าเชียงใหม่ โดยทางคุ้มเจ้าเชียงใหม่ ส่งดินเงินดินทองมาให้ การส่งส่วยใช้ช่างบรรทุกไปปีละครั้งพร้อมของส่งส่วยอื่น เช่น ไม้ สมุนไพร หวาย หนังสือตัว เขาสัตว์ ถั่ว งา เป็นต้น และห้ามชาวบ้าน “ไพร่” นุ่งตีนจกที่ทอด้วยดินเงินดินทอง ให้ใช้ฝ้ายอย่างเดียว ฝ้ายที่นำมาทอมีทั้งที่ผลิตได้เองในแม่แจ่มและซื้อจากภายนอก ผ้าตีนจกถือเป็นสมบัติล้ำค่าและเป็นสิ่งบ่งชี้ฐานะทางสังคม เพราะมีไม่กี่คนเท่านั้นที่สามารถเข้าถึงฝ้ายคุณภาพดีได้เพราะฝ้ายราคาแพง ตามประเพณีนิยมผู้หญิงจะใช้นุ่งไปวัดตอนบุญใหญ่ เช่น ปอยหลวง งานเบ็งต่างๆ วันศีลหลวง หญิงผู้น้อยใช้ไหว้แม่สามมีเมื่อแต่งงานใหม่ ผู้หญิงคนแก่เก็บไว้นุ่งให้ตัวเองตอนตาย 1 ผืน ให้ลูกหลานทำบุญอุทิศให้ตัวเองอีก 1 ผืน เอาตีนจกใส่สังฆทานให้พ่ออาจารย์ (มัคคทายก) 1 ผืน เพราะเชื่อว่าอาจารย์เวรตามบอกทางไปให้ ปัจจุบันได้ประยุกต์ใช้ผ้าตีนจกเป็นลวดลายประดับเครื่องแต่งกายและผ้าใช้สอยอย่างอื่นด้วย

เมื่อรถยนต์เข้าถึงแม่แจ่มตั้งแต่ปี พ.ศ.2506 วิถีชีวิตของผู้คนเริ่มเปลี่ยนไป ไม่นิยมนุ่งขึ้นตีนจก และหันไปทำงานอย่างอื่น เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรชาวแม่แจ่มเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ.2517 โปรดเกล้าให้คนแม่แจ่มฝึกทอตีนจกแบบประยุกต์ใช้ฝ้ายที่ชาวบ้านเรียกว่า “ไหมประดิษฐ์” ทำให้ทอได้เร็วขึ้น ต่อมาในช่วงปี 2529-2530 ล้าหนาเกิดการตื่นตัวแต่งกายย้อนยุค ผู้หญิงนุ่งขึ้นโดยเฉพาขึ้นตีนจกแบบโบราณ ตีนจกแม่แจ่มจึงถูกกล่าวขวัญขึ้นอีก ในด้านความโดดเด่น สวยงาม มีเอกลักษณ์ของตนเอง และตั้งแต่ปี พ.ศ. 2537 เป็นต้นมา มีการจัด “งานเทศกาลผ้าตีนจกแม่แจ่ม” ขึ้นในอำเภอแม่แจ่ม ซึ่งกิจกรรมหลัก คือ การประกวดทอผ้าตีนจกลายโบราณ และชบวนแห่ผ้าตีนจก

(7) ขอบเขตที่ตั้งแหล่งภูมิศาสตร์

ขอบเขตของการผลิตผ้าตีนจกแม่แจ่ม ตั้งอยู่ที่อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ทางภาคเหนือของประเทศไทย รายละเอียดตามแผนที่

(8) การพิสูจน์แหล่งกำเนิด

(1) ผ้าตีนจกแม่แจ่มจะต้องมีการผลิตในพื้นที่อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

(2) กระบวนการผลิตจะต้องได้ผ่านการควบคุมตรวจสอบ คือ มีการขึ้นทะเบียนผู้ผลิต รวมทั้งต้องมีเอกสารกำกับเพื่อการตรวจสอบย้อนกลับได้

(9) เงื่อนไขที่นายทะเบียนกำหนดตามมาตรา 15

- (1) จัดให้มีระบบการตรวจสอบและควบคุม ทั้งกระบวนการผลิต ในระดับผู้ผลิตและระดับจังหวัด
 - (2) จัดให้มีการขึ้นทะเบียนผู้ผลิต และผู้จำหน่าย ที่ประสงค์จะขอใช้สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ผ้าตีนจกแม่แจ่ม
 - (3) ผู้ขอขึ้นทะเบียนต้องจัดทำคู่มือการปฏิบัติงาน สำหรับสมาชิกผู้ขอใช้สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์
ผ้าตีนจกแม่แจ่ม
-

แผนที่แสดงแหล่งภูมิศาสตร์ ผ้าตีนจกแม่แจ่ม

ขอบเขตของการผลิตผ้าตีนจกแม่แจ่ม ตั้งอยู่ที่อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ทางภาคเหนือของประเทศไทย